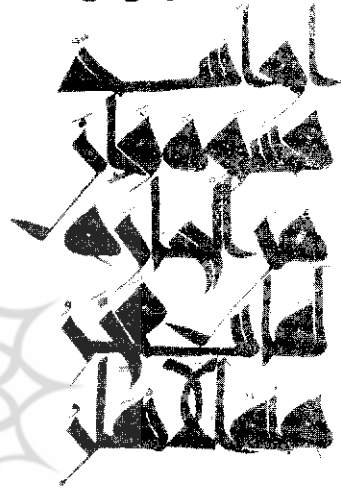

● بررسی تطبیقی مسائل

وحی و نبوت

از دیدگاه قرآن و عہدین

پژوهشگر: اعظم پرچم
استاد راهنما: دکتر محمد مجتهد شبستری
استادان مشاور: دکتر محمدباقر حجتی
دکتر نصرالله شاملی

طرح کلی تحقیق

تعریف مسأله و بیان سؤال‌های اصلی تحقیق:

در جهان امروز گفت‌وگو میان پیروان ادیان بزرگ جهان به‌ویژه مسلمانان و مسیحیان به‌علت ارتباطات تاریخی گسترده‌ی موجود میان پیروان این دو دین، امری ضروری است و برای ابهام‌زدایی از پیام‌های اصلی ادیان الهی از یک طرف و تقویت زمینه‌های صلح و همزیستی میان پیروان این ادیان از طرف دیگر اهمیت فوق‌العاده یافته است. مباحث عمده‌ی این گفت‌وگوها عبارت است از متون و منابع دینی، دو دین اسلام و مسیحیت و مفاهیم و مطالب موجود در قرآن مجید و عهدین که به‌عنوان منابع اصلی اسلام و مسیحیت مسائل «وحی و نبوت» مطرح شده است. به‌نظر می‌رسد این مسائل بنیادین که مشترکاً در این منابع آمده می‌تواند زمینه‌های سالم و مهمی برای گفت‌وگوهای یادشده فراهم کند. در این ارتباط باید به این سؤال‌های اصلی پاسخ داده شود که وجوه اشتراک و اختلاف این مفاهیم در قرآن و عهدین چیست؟ آیا وجوه اشتراک در حدی است که بتوان آنها را اساس گفت‌وگوهای دوجانبه قرار داد یا این‌که اختلاف‌ها به اندازه‌ای است که ایجاب می‌کند گفت‌وگوی میان اسلام و مسیحیت براساس مبادی بعیده‌ی مشترک میان همه‌ی ادیان بزرگ پی‌ریزی شود.

نگارنده معتقد است که در قرآن و عهدین در ارتباط با مسائل وحی و نبوت آن‌چنان مفهوم‌های مشترکی وجود دارد که می‌تواند مستقیماً اساس گفت‌وگوهای دوجانبه قرار گیرد، حتی درباره‌ی عیسی مسیح (ع) که قرآن از نبوت او سخن می‌گوید و انجیل از فرزند خدا بودن وی، مفهوم مشترک وحی می‌تواند اساس گفت‌وگو درباره‌ی حقیقت عیسی مسیح قرار گیرد. بدین ترتیب سؤال‌های اصلی تحقیق این است که:

۱- در مسائل مربوط به وحی و نبوت وجوه اشتراک و یا اختلاف عمده میان قرآن و عهدین چیست؟

۲- آیا این وجوه اشتراک، بر وجوه افتراق غلبه دارد و به‌گونه‌ای بنیادین هست؟

سابقه و ضرورت انجام تحقیق:

تا به حال در زبان فارسی تحقیق قابل توجهی در این زمینه انجام نشده است. با عنایت به این‌که در دو دهه‌ی اخیر در جهان اسلام و نیز جمهوری اسلامی ایران گفت‌وگوی میان اسلام و مسیحیت از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شده و عملاً نیز جلسات گفت‌وگوی متعدد به‌پا گردیده است، از این‌رو، انجام این تحقیق به منظور فراهم ساختن زمینه‌های علمی این گفت‌وگوها ضروری به‌نظر می‌رسد.

از سال ۱۹۶۶ «شورای گفت‌وگو با ادیان دیگر دنیا» که یکی از شوراهای واتیکان است بر مبنای آن بیانیه، فعالیت وسیعی را برای ایجاد گفت‌وگو با مسلمانان آغاز کرده است.

در نیم قرن گذشته بیشتر متألهان و متفکران ادیان بزرگ از ضرورت گفت‌وگوی ادیان سخن می‌گویند و برای بسط و گسترش آن تلاش می‌کنند. طرح این گفت‌وگو و تبادل نظر جهت ابهام‌زدایی از پیام‌های اصلی ادیان و تقویت زمینه‌های صلح و همزیستی میان پیروان آنها نقش بسزایی دارد. از این رو، صاحبان اندیشه می‌توانند با پشتوانه‌ی علمی در قلمرو وسیع این اندیشه‌ی فراخ گام بردارند اگرچه نضج و قوام این تفکر زمانی میسر است که زمینه‌های علمی لازم متکی بر مبناهای کلامی دقیق به دور از هرگونه تعصب فراهم آید. همه‌ی شواهد و قرائن گواه آنند که در باطن دین حقیقت واحدی نهفته است که به صور گوناگون در شریعت‌های مختلف و در ادوار تاریخی متجلی شده است. انبیا نیز فرستادگانی از ناحیه‌ی خدای تعالی هستند و برای آن مبعوث شده‌اند تا به بشر بفهمانند که در برابر کارهای نیک ثواب نصیب‌شان می‌گردد و در برابر کارهای زشت عذاب. هیچ پیامبری در طول تاریخ در موضع انکار و نقد پیامبر پیش از خود برنیامده است بلکه هر پیامبری، پیامبر پیشین را تأیید نموده و خود را ادامه‌دهنده‌ی همان وحی و نبوت دانسته است. قرآن در این زمینه می‌فرماید:

«شرع لکم من الدین ما وصی به نوحا و الذی اوحینا الیک و ما وصینا به ابراهیم و موسی و عیسی آن اقیموالدین و لاتتفرقوا فیه...» (الشوری / ۱۳).

«از (احکام) دین، آنچه را که به نوع درباره‌ی آن سفارش کرده، برای شما تشریح کرد و آنچه را به تو وحی کردیم و آنچه را که درباره‌ی آن به ابراهیم و موسی و عیسی سفارش نمودیم، که دین را برپا دارید و در آن تفرقه‌اندازی نکنید...».

از نص صریح این آیه چنین استنباط می‌شود که متن اصلی شرایع الهی که بر پیامبران وحی می‌شده، یک حقیقت است و هیچ‌گونه سلیقه‌ی فردی آنان در امر ابلاغ وحی و رسالت مداخلت نداشته است بلکه دقیقاً آنچه به آنان وحی می‌شده به مردم ابلاغ می‌نمودند.

به هر کیفیت، به این واقعیت اذعان داریم که تقریب ادیان الهی امکان‌پذیر است و بحث و گفت‌وگو درباره‌ی آن در این برهه از زمان لازم و حیاتی است و آنچه آغازگر این سلسله از

گفت‌وگوهاست، احساس این ضرورت است که ادیان باید به حفظ و ارتقای ایمان جمعی بشر در دوران معاصر اهتمام ورزند، دورانی که ایمان و معنویت شاهد سخت‌ترین یورش‌های دنیاپرستان مادی‌گراست. بنابراین، امروزه صاحب‌نظران فرهیخته‌ی ادیان الهی جهت نیل به تفاهم و همزیستی دینی به تبع آن، درک متقابل همدیگر و تأثیر آن بر محیط‌های اجتماعی - سیاسی، انجام این گفت‌وگو و مرآوده را ضروری می‌دانند و تأکید می‌کنند که انجام این گفت‌وگوها و تبادل نظرها موجب تجلی و پویایی روح توحیدی در کالبد انسان‌ها می‌شود و تصورات غیرمعقول از ادیان الهی رخت برمی‌بندد، اما این مرآوده و گفت‌وگو به شرطی جامه‌ی عمل می‌پوشاند که اصل گفت‌وگو از هر نوع شائبه و غرض مبرا و عصبیت‌های قومی - مذهبی در آن مدخلیت نداشته باشد.

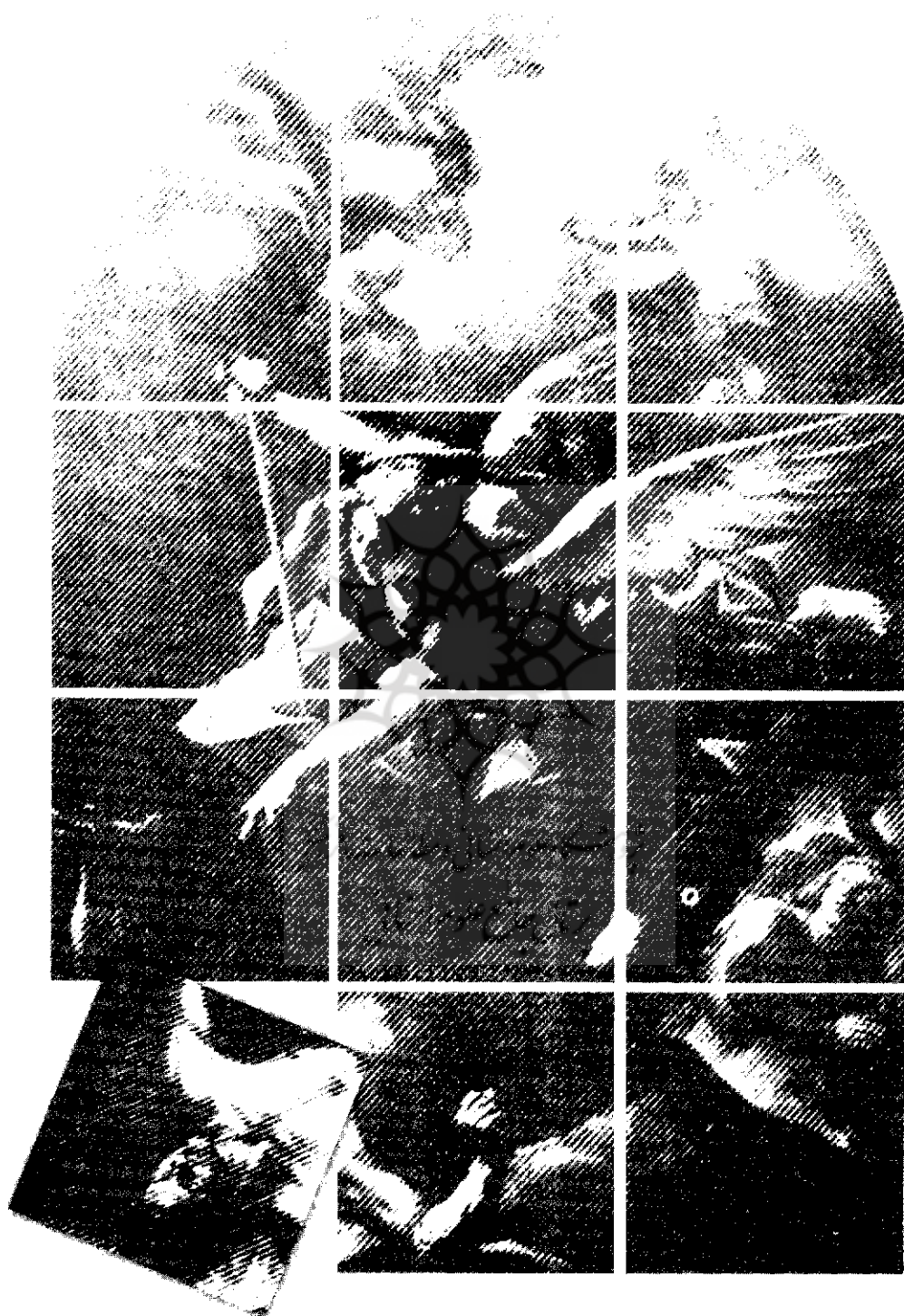
در حدود نیم قرن است که این گفت‌وگوها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شده و عملاً نشست‌های متعددی در این زمینه انجام گرفته است نظیر: سمپوزیوم بین‌المللی اسلام و مسیحیت در سال ۱۳۶۹ و ۱۳۷۱ در شهر «آتن» پایتخت یونان و در سال ۱۳۷۳ در تهران. در پیام عالیجناب «وارتومئولوس» رهبر کلیسای ارتدکس جهان به سمپوزیوم اسلام و مسیحیت آمده است:

«برگزاری این‌گونه دیالوگ‌ها که با نیت پاک علمای دو دین و با هدف نزدیک کردن انسان‌های مؤمن انجام می‌گیرد، همیشه مورد حمایت من می‌باشد. ما امروزه در دنیایی زندگی می‌کنیم که بی‌اعتقادی و بی‌تفاوتی در مقابل خدا وجود دارد که این خود خطرناک‌ترین آفت جامعه‌ی بشری می‌باشد و از این نظر برگزاری این سمپوزیوم و اجتماع اساتید و علمای شناخته شده‌ی دو مذهب و بحث در مورد ایمان و خداوند نشان می‌دهد که دیگر بی‌خدایی متعلق به گذشته بوده و شامل زمان حال و آینده نخواهد بود.

دیالوگ اسلام و مسیحیت ارتدکس هرگز در صدد نادیده انگاشتن تفاوت‌ها و اصول فقهی دو مذهب نیست اما باید در صدد این باشد که سوء تفاهمات و رقابت‌های گذشته را که اکثراً مطابق با آموخته‌های تاریخی غیرواقعی و بر اثر منافع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و ملی بی‌اساس بوده، از سر راه بردارد.

علاوه بر این می‌خواهم اعتقاد و ایمان صریح خود را بیان کنم که دو راه پاک و الهی ارتدکس و اسلام می‌توانند و بایستی به صورت موازی حرکت نمایند و از طریق این دیالوگ‌ها نه تنها به‌خاطر مسائل جغرافیایی و سرنوشت مشترک تاریخی، بلکه به خاطر داشتن سنت‌های دیرینه‌ی مذهبی در شناخت بهتر یکدیگر کوشا باشند.^۱ با این کیفیت، بررسی و تحقیقی

۱. مجموعه مقالات سومین سمپوزیوم بین‌المللی اسلام و مسیحیت ارتدکس، جاب اول، نهران، مرکز مطالعات و تحفینات فرهنگی بین‌المللی.

به منظور فراهم ساختن زمینه‌های علمی لازم و فراهم آوردن مبناهای اعتقادی و اصولی دقیق از ادیان الهی، مخصوصاً مباحثی پیرامون وحی و نبوت از دیدگاه ادیان الهی و ارائه‌ی نظرهای مشترک آنان ضروری و راه‌گشاست. از این‌رو، نگارنده‌ی این پژوهش درصدد پیدا نمودن مفهوم‌های مشترک و همچنین مفترقات میان قرآن و عهدین در مسأله‌ی وحی و نبوت است و بر این باور عینی مستند بر منابع دینی است که مشترکات بیش از مفترقات است و این اشتراکات جنبه‌ی بنیادین دارد به نحوی که می‌تواند اساس گفت‌وگری شرایع الهی باشد و در نتیجه‌ی بسط حقایق دینی، روشن‌دلی و روشن‌بینی انسان‌ها حاصل شود. اعتقاد به منجی آخرالزمان باعث می‌شود که معتقدان به اسلام و مسیحیت با امید و اعتقاد به پیروزی نهایی خیر و نیکی بر جهان و با خوش‌بینی و اطمینان، به یاری هم‌نوعان خود بشتابند.

نگارنده‌ی این پژوهش به استناد عهدین و قرآن و همچنین با مراجعه به منابعی که در این زمینه وجود داشته بالاخص تفاسیر مربوط به آن کتب، مبانی مشترک و مفترقات را در مورد وحی و نبوت تعیین کرده و به تحقیقی همه‌جانبه پرداخته است. مبنای تحقیق بر اتکا و استناد به کتب دینی استوار می‌باشد و برای تبیین مطلب و بسط موضوع، از کتب تفسیری که مقبولیت تام داشته، استفاده شده است و کوشش بر آن بوده که در این پایان‌نامه هیچ‌گونه عصبیت و تنگ‌نظری حاکم نگردد.

این پژوهش شامل سه فصل و مشترکات است.

فصل اول: به بررسی نبوت و وحی در قرآن مجید پرداخته است. از آنجا که این موضوع دامنه‌ی گسترده‌ای دارد، به‌عنوان محور و اساسی برای مطالب تعیین‌گردید تا مطالب فرعی درون مطالب اصلی قرار گیرد و کلیات مباحث، مورد بررسی و تحقیق واقع شود. بدین صورت که ابتدا مباحث مربوط به نبوت و سپس مباحث مربوط به وحی آمده و برای آیات قرآن، از ترجمه‌ی محمد مهدی فولادوند استفاده شده است. این فصل، دارای هشت بخش است: نبوت، معجزه، عصمت، موسی (ع)، عیسی (ع)، نفی فدیة، نفی مصلوب شدن عیسی (ع)، وحی و نجات‌بخش بودن آن. مطالب هر بخش با استناد به آیات قرآن و تفاسیر مربوط توضیح داده شده و از طرح مباحث کلامی مانند دیدگاه‌های خاص اشاعره، معتزله و امامیه امتناع گردیده است. در پایان هر بخش، نتایج به‌صورت طبقه‌بندی ارائه شده است.

فصل دوم: ابتدا مطلب در چهارده بخش بدین ترتیب تنظیم گردید: نبوت، معجزه، عصمت، موسی (ع)، رسولان و حواریون مسیح (ع)، وحی در عهد قدیم، وحی در عهد جدید، نجات‌بخش بودن وحی، عیسی (ع)، گناه ذاتی، فدیة، رستاخیز مسیح (ع)، صعود مسیح (ع) و کلیسا. در این فصل، ابتدا مطالب مربوط به نبوت و سپس مطالب مربوط به وحی آمده است. از آنجا که رسولان از دیدگاه عهد جدید کسانی هستند که وحی مسیحی را که به‌وسیله‌ی عیسی مسیح (ع) ظهور یافته، به دیگران می‌رسانند، همان‌طور که انبیای عهد قدیم وحی خداوند را به

انسان‌ها رساندند. از این‌رو، مطلب مذکور در مباحث مربوط به نبوت قرار دارد.

مبحث عیسی (ع) و مکاشفه‌ی مخصوص الهی، در بخش وحی در عهد جدید قرار داده شده است زیرا از دیدگاه عهد جدید، وحی کامل و اصلی همان عیسی است یعنی تجلی خدا در هیأت انسانی که روشن‌ترین ظهور ذات الهی است. در این قسمت، ارتباط مسیح (ع) با وحی کاملاً از دیدگاه عهد جدید توضیح داده شده است.

بخش گناه ذاتی قبل از بخش فدیة قرار داد زیرا از نظر عهد جدید، نقش اصلی عیسی (ع) رها ساختن انسان از گناه ذاتی است و عیسی (ع) قربانی گناه ذاتی شده است. از این‌رو، لازم است قبل از فدیة، درباره‌ی گناه ذاتی توضیح داده شود.

تعداد بخش‌های فصل دوم از فصل اول بیشتر است. زیرا در فصل دوم مباحث از دو دیدگاه عهد قدیم و عهد جدید مورد بررسی واقع می‌شود نظیر وحی و نجات بخش بودن آن. همچنین چند بخش مربوط به عیسی (ع) وجود دارد که هر کدام باید جداگانه توضیح داده شود. آخرین بخش از فصل دوم کلیسا می‌باشد و از این جهت مطرح می‌شود که از دیدگاه عهد جدید، وحی تشریحی پیامبران ادامه دارد و کلیسا نگهدارنده وحی و ادامه‌دهنده آن می‌باشد.

مطالب این بخش‌ها با استناد به آیات مقدس و منابعی چون قاموس کتاب مقدس، معجم اللاهوت کتابی و تفاسیر عهدین جمع‌آوری گردیده و همانند فصل اول در آخر هر بخش نتایج به‌دست آمده تنظیم گردیده است. یادآور می‌شود که در بخش عهدین به خاطر قلت منابع، تلاش گسترده‌ای برای یافتن کتب مربوطه به عمل آمد و از منابع موجود در منازل مسیحیان نیز استفاده گردید.

همچنین برای توضیح مطالب به چند دایرةالمعارف انگلیسی نظیر: «الیهاده» (۱) و «هستینگ» (۲) که آقایان علی کرباسی عضو هیأت علمی دانشگاه اصفهان و جناب آقای سرکیسیان از کلیسای جماعت ربانی برای استفاده در این تحقیق به ترجمه‌ی آن همت گماردند رجوع گردید. در این فصل نیز از ارائه‌ی نظریات فرق مختلف مسیحی خودداری و برای ترجمه‌ی آیات کتاب مقدس، از ترجمه‌ی جدید و ویرایش شده در انگلستان استفاده شده است.

فصل سوم: براساس نتایج به‌دست آمده در فصل‌های اول و دوم مفاهیم قرآن و عهدین به‌صورت تطبیقی بررسی و مشترکات و افتراقات آن استخراج گردیده است.

در پایان، نتایج کلی تحقیق ارائه شده که بخشی از آن عبارت است از: نبی شخص از تباط‌دهنده‌ی انسان با خداوند، نبی سفیر میان خدا و آدمیان، عصمت انبیا در دریافت و ابلاغ وحی، مکلف بودن آنان به ابلاغ وحی، وجوب اطاعت مردم از آنان و مجازات شدن مردم در صورت عدم اطاعت فرامین الهی که به‌وسیله‌ی پیامبران ابلاغ می‌گردد، کثرت انبیا و تفاوت آنها از لحاظ مراتب فضل و کمال، مشترک بودن تعالیم انبیا در طول تاریخ. معجزات انبیا، کلیم‌الله بودن موسی (ع)، میقات چهل‌روزی او و دریافت الواح. کثرت معجزات موسی (ع)، نزول من و سلوی بر بنی اسرائیل، واقعه‌ی غیرطبیعی تولد عیسی (ع) معجزه‌ی شفابخشی او، حیات بخشی به موجودات بی‌جان و مردگان، خبر دادن از اسرار پنهانی مردم و نزول مائده‌ی آسمانی و کلمه‌ی... بودن عیسی و...

مفهوم‌های مشترک در زمینه‌ی وحی شامل عنوان‌های زیر است:

وحی یعنی ارتباط ویژه‌ی خدا با انسان، مستمر بودن پدیده‌ی وحی در طول تاریخ، نجات بخش بودن آن، نقش وحی در هدایت انسان، مراتب وحی در گفت‌وگوی مستقیم خدا با انسان و غیرمستقیم به‌وسیله‌ی فرشتگان در حالت خواب و بیداری، مفاد و محتوای وحی اعم از خداشناسی و خداپرستی، بیان احکام و قوانین زندگی و مسائل اخلاقی و...